Српска теологија данас 2010 (28–29. мај 2010)
Београд: Православни богословски факултет, 2011, 617–633

Ксенија Кончаревић

Православни богословски факултет, Београд

Иновације у настави Црквенословенског језика на плану курикуларних решења

Сажетак: У раду се, методом нормативних прегледа и уз коришћење технике компаративне анализе, разматрају најрелевантније иновације у програмима по којима се изводи настава црквенословенског језика у иностранству (Руска Федерација) у више образовних профила. Показује се да се интензиван развој методике наставе црквенословенског језика 90-их година прошлог и током прве деценије овога века рефлектовао на значајно побољшање квалитета наставног рада, укључујући и његову препаративну фазу — разраду курикулума, који показују богатство и разноврсност на плану примењених конструкцијских решења везаних за формулацију циљева и задатака наставе, методичких поступака и за спецификацију садржаја наставе у разним образовним профилима.

Кључне речи: лингводидактика, црквенословенски језик, курикуларна теорија, наставни планови и програми.

Методика наставе црквенословенског језика[1] крајем прошлог и почетком овога столећа доживела је интензиван развој (детаљније в. Изотов 2002; Журавлев 1994; Макарова 2003; Саблина 2006), пре свега услед измењених социолингвистичких околности његовог функционисања (исп. Кончаревић 2001; Кончаревић 2003), а затим и као плод стваралачке примене достигнућа опште лингводидактике и посебно методике наставе славистичких дијахронијских дисциплина (Буслаев 1992; 23–74; Горшкова 1984; Дейкина — Зайцева 2000; Зайцева 2002; Иванов 1979; Изотов 2002; Кончаревић 1996: 65–80;а Терзић 1990: 55–64) на осмишљавање система наста-

[1] Термин *црквенословенски језик* у овом раду, као и у нормативним документима на које је усмерена наша анализа, користи се у оба своја значења — ужем и ширем. У ужем смислу, он се идентификује са његовом савременом реализацијом присутном у усменом виду у литургијској пракси Православне Цркве, а у писменом углавном у богослужбеним књигама — реализацијом за коју су карактеристични вокабулар, ортоепска, ортографска и граматичка норма стандардизована у Русији у доба патријарха Никона и неколико деценија доцније (друга половина XVII — почетак XVIII в.), са могућим варијантама у другим националним срединама у оквиру *Pax Slavia Orthodoxa*, пре свега у ортоепском погледу. Нагласићемо, ипак, да овакво, најраширеније поимање, иако начелно прихватљиво и примењено у нормативним документима који су послужили као корпус за нашу анализу, изискује извесне корекције и са синхронијског, и са дијахронијског аспекта. Синхронијски посматрано, црквенословенски језик познаје, поред руског варијетета, који је, са извесним модификацијама, у употреби и међу Украјинцима, Белорусима, православним Пољацима, Бугарима, Србима, Македонцима, још два варијетета — хрватско-глагољски, присутан у богослужењу римског обреда код Хрвата (од 1921. до 1972. такође је примењиван и у Чеха), и чешки тип, конституисан научним путем 1972. године за потребе римокатоличког богослужења међу Чесима (недавно су издати служебници на хрватској, у редакцији И. Л. Тандарића, и чешкој варијанти, у редакцији В. Ткадлчика). Из дијахронијске перспективе, сва три поменута варијетета јесу репрезентанти само једног — *новоцрквенословенскої* (у терминологији В. Мареша) периода у развитку овога језика, који својим кореновима сеже до *сѝтароцрквенословенскої* (средина IX — крај XI в.), са *средњецрквенословенским* језиком (етапом националних редакција) као прелазним раздобљем (XII — XVII, у неким срединама до XVIII в.). Дакле, овај језик (црквенословенски у ширем значењу термина) и у прошлости и данас опслуживао је и опслужује скоро сав словенски ареал, и као такав представљао је и представља снажан кохезиони чинилац словенских култура и словенских књижевних језика, формираних под његовим већим или мањим утицајем.

ве тога језика на препаративном, оперативном и евалуационом плану у јединству његових конституената — циљева и задатака, метода, приступа, организационих облика, садржаја наставе и наставних средстава — сваке понаособ и у тоталитету система (детаљније о појму наставног система в. у: Кончаревић 2004: 89–104). У овом раду се, методом нормативних прегледа и уз коришћење технике компаративне анализе, разматрају најрелевантније иновације у програмима по којима се изводи настава црквенословенског језика у иностранству (Руска Федерација) у више образовних профила (списак извора — зборника нормативних докумената — наводимо на крају рада, а податке о сваком конкретном од 17 консултованих програма у подножној напомени која следи[2]). Истраживање, поред фундаменталне (ширење хоризоната постојећих научних спознаја у методици наставе црквенословенског језика), може имати и апликативну димензију (оптимизација делатности на састављању одговарајућих нормативних докумената у српској средини).

Одељење за верско образовање и катехизацију Руске православне цркве ангажовало је колектив аутора за састављање „Концепције наставе црквенословенског језика“ (Карпенко 2007: 5–14) као полазног нормативног документа који представља својеврстан сценарио израде наставних програма црквенословенског језика у свим етапама његовог изучавања и свим образовним профилима. У овом документу разматрају се методичке категорије које, свака понаособ и у њиховом тоталитету, одређују и условљавају конструисање и потоњу експертизу свих релевантних параметара наставних програма црквенословенског језика у димензијама опсега (екстензитета), дубине (интензитета) и редоследа (линеарног или линеарно-концентричног, асцендентног или десцендентног) наставних садржаја. Значај изучавања црквенословенског језика у овом документу доводи се у везу са формирањем целовитог погледа на свет и изграђивањем језичке слике света, са дубљим осмишљавањем и разумевањем културе и историје руског и других словенских народа, са овладавањем високим стилом руског књижевног језика, формирањем лингвистичке, комуникативне и културолошке компетенције, хармоничним овладавањем свим формама говорне делатности — рецептивним и продуктивним — и изграђивањем навика читања споменика средњовековне књижевности и писмености у оригиналу, као и, не на последњем месту, са уцрквењавањем омладине и из-

[2] Анализирани су следећи нормативни документи — концепције наставе и наставни програми: Бугаева 2007: И. В. Бугаева [etc.], *Программа курсов повышения квалификации «Славянский язык в современной языковой культуре и школьном образовании».* — ЦСЯ 2007, стр. 61–79; Карпенко 2007: Л. Б. Карпенко [etc.], *Концепция преподавания церковнославянского языка.* — ЦСЯ 2007, стр. 5–14; Клименко 2007: Л. П. Клименко, *Учебная программа по предмету „Церковнославянский язык“ для студентов 1–2 курсов Нижегородской Духовной Семинарии.* — ЦСЯ 2007, стр. 25–45; Кравецкий — Плетнева 2007: А. Г. Кравецкий, А. А. Плетнева, *Церковнославянский язык для классов гуманитарного профиля.* — ЦСЯ 2007, стр. 80–91; Кондратьев 2007: Ю. А. Кондратьев, Н. П. Саблина, *Методика преподавания церковнославянского языка*. — ЦСС 2007, стр. 55–89; Корнилаева 2007: И. А. Корнилаева, *Программа курса церковнославянского языка для детской воскресной школы.* — ЦСЯ 2007, стр. 146–151; Косицкая 2007: А. Е. Косицкая, *Основы текстологии церковнославянских текстов.* — ЦСС 2007, стр. 124–129; Людоговский 2007: Ф. Б. Людоговский, *Учебная программа по дисциплине „Церковнославянский язык“ для студентов по специальности Теология.* — ЦСЯ 2007, стр. 15–24; Макарова 2007: Е. В. Макарова, *Палеография для детей.* — ЦСЯ 2007, стр. 105–113; Наумов 2007 а: С. А. Наумов, Н. П. Саблина, *Интегральный курс церковнославянского языка*. — ЦСС 2007, стр. 9–54; Наумов 2007 б: С. А. Наумов, *Церковнославянский семинар*. — ЦСС 2007, стр. 3–7; Наумов 2007 в: С. А. Наумов, *Элементы гимнографии Пасхи и двунадесятых праздников*. — ЦСС 2007, стр. 138–146; Саблина 2007 а: Н. П. Саблина, *Гимнография и эортология (поэтико-филологический аспект)*. — ЦСС 2007, стр. 106–116; Саблина 2007 δ: Н. П. Саблина, *Церковнославянский язык в русской культуре. Предпрофильный курс для 9 класса.* — ЦСЯ 2007, стр. 92–104; Саблина 2007 в: Н. П. Саблина, *Язык воскресных и праздничных Евангелий*. — ЦСС 2007, стр. 147–153; Уварова 2007: И. Ю. Уварова, *Красота славянской письменности.* — ЦСЯ 2007, стр. 114–142.

грађивањем личности са високим идеалима и вредносним оријентацијама које су у духу православне духовности. Као циљеви изучавања црквенословенског језика прокламују се формирање представе о црквенословенском језику као изузетној вредности општељудске и националне руске културе, као и културе свих словенских народа, поимање његовог социо-културног и историјског значаја за формирање и развој духовности руског и других словенских народа, посебно из православног ареала, доприношење духовно-моралном развоју ученика, формирању националне самосвести и идентитета, ширење и продубљавање конкретних језичких знања неопходних за повећање квалитета образовања, за проучавање других контактних и комплементарних наставних дисциплина и за наставак филолошког образовања на вишим ступњевима школовања. Задаци изучавања црквенословенског језика спецификовани су на следећи начин: формирање лингвистичке, комуникативне, културолошке компетенције; формирање целовите језичке слике света; осмишљавање улоге и значаја црквенословенског језика у формирању руског књижевног језика; формирање представе о основним аспектима културе говора, о језичкој норми; овладавање различитим видовима анализе језичких јединица; овладавање свим формама говорне делатности (аудирање, читање, говорење и писање); упознавање са садржајем црквенословенских текстова различитих типова и жанрова који се користе у богослужењу Православне цркве; овладавање конкретним знањима која могу бити од користи приликом уцрквењавања и оспособљавање за учествовање у литургијском животу Цркве (разумевање, читање и певање сакралних текстова). Као принципи наставе црквенословенског језика истичу се: 1. историзам, који предпоставља разматрање црквенословенског језика као језичког темеља руске духовне културе и у контексту континуитета развоја руског књижевног језика; 2. континуитет у изучавању црквенословенског језика током читавог школовања у образовним установама разних профила; 3. научност, која предпоставља коришћење најбољих достигнућа домаће науке о језику и философије језика; 4. варијабилност методичког система, која претпоставља могућност реализовања одређених садржаја на различите начине у складу са конкретним саставом слушалаца, одликама организације наставног процеса, карактеристикама наставне и методичке литературе, као и са специфичностима различитих методичких приступа; 5. диференцијација, која омогућава ученицима да се, узимајући у обзир њихове индивидуалне одлике и афинитете, обезбеди достизање различитих компетенција и у погледу њиховог нивоа и у погледу њихове структуре.

Садржај предмета Црквенословенски језик у начелу би, сходно овом документу, требало да се састоји од следећих компоненти: 1. увођење у црквенословенски језик; црквенословенски језик као језички темељ руске духовне културе; књиге и врсте текстова на црквенословенском језику; 2. упознавање са црквенословенском графијом и ортографијом, граматичким и лексичким нивоом црквенословенског језика у функцији рецепције црквенословенских текстова, што представља језгро курса. Акценат је на лексици и фразеологији црквенословенског језика, у чијем изучавању се пажња обраћа како на појаве унутарлексичке системности (синонимија, хомонимија, паронимија, хипонимија, хиперонимија, полисемија) тако и на културолошку маркираност јединица овог језичког нивоа. Структура предмета Црквенословенски језик, у складу са овим документом, требало би да обухвати почетни курс (формирање способности читања црквенословенског текста) и продужни курс, који укључује дубље упознавање граматичке структуре црквенословенског језика, његових језичких, стилистичких потенцијала, као и развијање навика писања.

У нижим разредима општеобразовне школе курс црквенословенског језика заснива се на јединственим садржајима и не претпоставља додатно профилисање. У вишим разредима основне и у средњој школи курсеви црквенословенског језика заснивају се на профилној диференцијацији. Сви профили, у зависности од улоге коју у њима игра црквенословенски језик, сврставају се у три категорије — општеобразовну, општенаучну и филолошку. За општеобразовни концепт нуди се један општи курс црквенословенског језика као језичког темеља руске духовне културе. Основни приступи изучавању црквенословенског језика у овом курсу су историјски и културолошки. Настава се заснива на остваривању корелације са другим предметима, пре свега са верском наставом, историјом Руске православне цркве, црквеном уметношћу, књижевношћу и иконописањем. У општеобразовној школи нарочито се истиче улога и значај црквенословенског језика за усвајање садржаја наставе хуманистичких предмета: руског језика, књижевности, историје, историје уметности. За филолошки профил претпоставља се продубљено изучавање граматике (морфологије и синтаксе), лексике и дериватологије црквенословенског језика, као и поетике црквенословенске књижевности. Овај курс намењен је ученицима који желе да похађају филолошке факултете или да прошире своја филолошка знања ради даљег школовања на факултетима хуманистичког профила.

У даљем излагању представићемо неколико најзначајнијих програма црквенословенског језика који репрезентују различите методичке приступе те могућности селекције и презентације садржаја наставе овога предмета у разним образовним профилима и на различитим нивоима изучавања.

Наставни програм црквенословенског језика Московске православне духовне семинарије (у рангу факултета струковних студија) (Людоговский 2007: 15–24) намењен је извођењу наставе у обиму од 200 наставних часова распоређених у четири семестра. Овај програм не претпоставља претходно знање црквенословенског језика и у потпуности се ослања искључиво на лингвистичку компетенцију формирану у оквирима средњошколских програма руског језика. Као циљ курса прокламује се овладавање лексиком, граматичким системом, графијом и ортографијом црквенословенског језика превасходно на пасивном (лексика и граматика), а делимично и на активном нивоу (графија и ортографија). Задаци наставе су следећи: 1. формирање представе о црквенословенском језику, његовој специфичности као језика богослужења, о везама између црквенословенског и руског језика на лингвистичком и црквеноисторијском нивоу, као и стицање представе о дијахронијском развоју црквенословенског језика (старословенски, средњецрквенословенски, новоцрквенословенски период); 2. усвајање фонетско-фонолошког, графијско-ортографског и морфолошког система црквенословенског језика, специфичности његове синтаксе, упознавање ученика са лексичким минимумом неопходним за адекватно реципирање црквенословенских текстова; 3. развијање способности пасивног владања црквенословенским језиком, односно навика и умења исправног разумевања црквенословенских текстова на нивоу графије, ортографије, лексике и граматике приликом читања и реципирања текста на слух (аудирања); 4. активно овладавање црквенословенским језиком у области ортографије и морфологије, изграђивање навика редиговања црквенословенских текстова. Као димензије предметне компетенције студената који су одслушали четворосеместрални курс наводе се: 1. поседовање јасне представе о историји црквенословенског језика, његовим функцијама и специфичностима; 2. владање графијско-ортографским системом црквенословенског језика на активном нивоу; 3. поседовање јасне

представе о граматичком систему црквенословенског језика, налажење и одређивање граматичких форми и конструкција у текстовима; 4. владање лексичком базом у обиму програмом предвиђених лексичких група и прочитаних текстова; 5. разумевање одређеног корпуса текстова без речника и поседовање способности њиховог превођења и 6. превођење било ког црквенословенског текста уз помоћ речника. Предметна подручја у оквиру овог наставног курса груписана су на следећи начин: уводна знања обрађују се на 2 наставна часа, графија и ортографија на 24, морфологија на 70, синтакса на 26, лексика на 8, читање и филолошко коментарисање текстова на 70 часова. Колоквијуми су предвиђени у првом и трећем, а испити у другом и четвртом семестру. Садржаји наставе прописани овим програмом представљају дидактички транспонован систем најрелевантнијих знања из области графије и ортографије, морфологије, синтаксе и дериватологије црквенословенског језика.

Програм Духовне семинарије у Нижњем Новгороду (Клименко 2007: 25–45) у односу на претходни нуди и извесне додатне практикуме и специјалне курсеве који представљају разраду и конкретизацију појединих предметних подручја на продубљеном нивоу. Тако, студенти ове образовне установе на другој години имају специјални курс под насловом „Лексика и фразеологија црквенословенског језика“, у чијем оквиру се упознају са вокабуларом црквенословенског језика у поређењу са савременим руским књижевним језиком, а што се постиже решавањем низа конкретних задатака, као што су: 1. формирање представе о семантичким, творбеним, функционалним специфичностима лексике сакралних текстова; 2. изграђивање навика лексичке и семантичке анализе текста; 3. овладавање начинима семантички адекватног превођења текста Светог Писма на савремени руски језик и 4. овладавање библијском фразеологијом која је ушла у састав руског савременог руског књижевног језика. Као извор фактографског материјала за реализовање овога курса користи се целокупан корпус књига Светог Писма на црквенословенском језику, са посебним акцентом на новозаветне текстове. Такође, користе се и химнографски текстови, на којима се изучавају стилске фигуре, лексичка средства постизања изражајности, а такође се и уочавају специфичности технике превођења, посебно с обзиром на функцију црквенословенског језика као језика посредника при превођењу грчких химнолошких текстова. Студенти се упућују и на лексикографска остварења (речници црквенословенског језика, речници старословенског језика, речници фразеологизама, библијских афоризама, интерпретациони речници руског језика), као и на светоотачка егзегетска дела. Тематска организација овога курса обухвата: 1. лексику заједничку црквенословенском и руском језику у којој су присутне акцентолошке разлике (цсл. *óкрест* — рус. *окрéст*, цсл. *напáдающих* — рус. *нападáющих*, цсл. *трапéза* — рус. *трáпеза*); 2. лексику црквенословенског језика која више није присутна у руском језику, али која је очувала творбене везе са активним вокабуларом савременог руског језика захваљујући идентичним коренским морфемама (*варяти — предварительный; взалкати — алчный; зрак — призрачный*); 3. лексику изгубљену у потоњем развоју руског језика, која не поседује дериватолошке везе са јединицама руског вокабулара (*вскую, обаче, одесную, скудель, глезна*); 4. лексику заједничку црквенословенском и руском језику, али са диференцирањима у сематичком погледу — међујезичке хомониме (*гроб, живот, вина, наказати, восхитити, лесть*) и парониме (*суровый, собор*); 5. лексичке позајмљенице у црквенословенском језику: јелинизми, хебраизми, оријентализми (*равви, ангел, иссоп, камора, келлия, легион, лентион, миро, претор, скимен, хаган*) и њи-

хову тематска организација; 6. истокоренске синтагме (*радостию возрадоватися, страхом устрашитися, плачем восплачется, смертию умрет*); 7. лексичке парове у синтагмама (*гнев и ярость, радость и веселие, страх и трепет*) као начин лексичке експликације сакралног смисла текста и њихово коришћење у профетским текстовима Библије; 8. конструкције стилистичке симетрије (*окропиши мя иссопом, и очищуся, омыеши мя, и паче снега убелюся*) и њихов састав, особености превођења таквих конструкција на руски језик, његову зависност од ерминевтичког принципа тумачења смисла текста; 9. описне конструкције (*молитву творити, сотворити отмщение, посылаю пред лицем моим, не дати лобзания*) и њихово превођење на руски језик; 10. фразеологију црквенословенског језика, цитати из новозаветних и старозаветних текстова који су прешли у општеупотребну афористику (*довлеет дневи злоба его, положить душу за други своя, суета сует и всяческая суета, не сотвори себе кумира*), перифразе библијских цитата (*ждать озарения свыше, живой труп, змей-искуситель, радость сердца моего*) и њихов смисао, десакрализацију њиховог значења у руском језику (*курить фимиам, неопалимая купина, трубный глас, каинова печать*); 11. речи са преносним, метафоричким и симболичким значењем у библијском тексту, видове семантичких трансформација, текстуалне и поетске функције дате групе лексике.

Наставни програм из црквенословенског језика аутора А. А. Плетњове и А. Г. Кравецког (Кравецкий — Плетнева 2007: 80–91) добио је препоруку Главне управе сектора за развој општег средњег образовања при Министарству образовања Руске Федерације још 1994. године у склопу припрема за увођење факултативних курсева црквенословенског језика у државне средње школе. Овај програм има за циљ упознавање ученика са основама црквенословенског језика у циљу разумевања једноставних текстова на том језику. У минимизацији материјала и постављању практичног циља овладавања језиком у први план показује се принципијелна разлика овог курса од курсева црквенословенског језика у духовним школама. Предмет се дели на неколико подручја. Његово изучавање отпочиње од историјско-културолошког подручја, које обухвата следеће наставне целине: Историјат црквенословенског језика и писмености: увод, црквенословенски као језик православних Словена, старословенски, црквенословенски, руски књижевни језик и њихов однос; Источни и западни оци Цркве о могућностима превођења богослужења на националне језике; Литургијски језик код Словена пре Кирила и Методија: покушаји превођења текстова на словенски језик пре Кирила и Методија; старословенски језик; преводилачка делатност Кирила и Методија, њихова мисија, настанак словенског писма; Глагољица и ћирилица; Старословенски језик као језик словенске средњовековне културе; Црквенословенски језик у Русији: језичка ситуација у Кијевској Русији; црквенословенски језик у периоду од XIV до XVI века; други јужнословенски утицај; Словенска Библија: превођење Библије на црквенословенски језик; Генадијева (1499), Острошка (1560, 1851), Московска (1663) и Јелисаветина (1751) Библија; Црквенословенски језик у периоду од XVI до XVIII века у Московској и југозападној Русији; конфесионална и језичка ситуација у југозападној Русији, језичка ситуација у Московској Русији; ревизија богослужбених књига у доба патријарха Никона; новоцрквенословенска (синодална црквенословенска) норма; реформа Петра Првог (стварање „грађанске азбуке“) — почетак формалног раздвајања језика културе (књижевног језика) и језика Цркве; синодска контрола издавања богослужбене литературе; коегзистенција руског и црквенословенског језика у периоду од XVIII до XIX века; Покушаји превођења Библије

на руски језик: Руско библијско друштво, Герасим Павски, Макарије Глухарев, руски превод Библије; Црквенословенска књижевност и писменост у XIX и XX веку. У оквиру предметног подручја „Графија“ ученици се упознају са словима, њиховим гласовним вредностима и традиционалним називима, као и са бележењем бројева. Део програма „Ортографија“ обухвата упознавање са принципом антистиха (графичким начином разликовања истоветних облика једне речи), затим са ортографским системом дистрибуције дублетних слова, са писањем слова *јаѿ* у суфиксима и флексијама, као и у корену речи. Следи упознавање са основама морфолошког система црквенословенског језика по врстама речи, као и са основним синтаксичким конструкцијама (једнострука негација, инфинитивна конструкција са значењем циља, инфинитивне конструкције са везницима *еже, во еже, яко* и асиндентске инфинитивне конструкције, инфинитив са дативом, синтаксичке одлике заменице *иже*, комбиновање форми садашњег времена глагола са речцом *да*, апсолутни датив, комбиновање форми глагола *быѿи* са активним партиципом, пасивне конструкције, ред речи у црквенословенском језику.

За девети разред средњих школа разрађен је и факултативни курс „Црквенословенски језик у руској култури“ (Саблина 2007 б: 92–104). Аутор програма је истакнути палеослависта Нина Павловна Сабљина. Овај курс разрађен је за 16 часова (један час недељно током једног полугодишта), а његов циљ јесте упознавање ученика са црквенословенским језиком као највишим стилом у систему стилова јединственог источнословенског (руског) језика. При томе, тежиште није на изучавању његовог система, него на изучавању његових специфичности — одлике слова као знакова и симбола, обележја ортографских принципа, пре свега естетичког и сакралног, посебне морфолошке форме у поетској функцији, црквенословенски стих, жанрови црквенословенских текстова. Као задаци овог курса постављају се упознавање са изворима азбуке и писма, са историјском сменом устава полууставом (брзописом), са историјатом ћирилице, системом варијантних слова, надсловним знацима, натписима на иконама, оспособљавање за читање по знаковима интерпукције уз чување специфичне интонације, поимање различитости између световног и духовног штива, упознавање са означавањем бројева и симболиком бројева, упознавање са основним књигама Светог Писма (укључујући и читање одломака), стицање представе о жанровима црквенословенске химнографије, малим и великим — од тропара до канона, упознавање са одликама црквенословенског стиха, пре свега са паралелизмом и поетским формулама у стиховном изразу, упознавање са поетским особеностима коришћења црквенословенских граматичких и лексичких средстава. Садржаји наставе изразито су лингвокултуролошки маркирани. Тако, рецимо, приликом обраде црквенословенске графије ученици се упознају са неким симболичко-тематским азбукама: азбуком „Златоцвет“ и фитоморфном симболиком у Светом Писму, или, рецимо, азбуком „Физиолог“ и зооморфном симболиком. У том контексту читају се и познати средњовековни зборник „Физилог“ и разматрају сижеи библијских текстова и легенди који су нашли одраза у овом зборнику. Или, рецимо, у упознавању са читањем црквенословенских текстова презентирају се информације везане за Псалтир, његов пророчки садржај, његову употребу у богослужењу, за поетику Псалтира, употребу Псалтира као наставне књиге, а анализирају се и неки карактеристични псалми (91, 23 и тако даље). Путем реферата и самосталног истраживачког рада ученици се такође упознају са поетским преводима (препевима) псалама у познијој руској књижевности. Такође, омогућава им се упознавање са различитим жанровима црквене службе, са

дневним кругом богослужења, са малим химнографским жанровима (тропарима, стихирама и слично), великим жанровима (канони, акатисти и др.), а презентирају се и основна знања о књигама Светог Писма, о богослужбеним књигама — минејима, цветном и посном триоду и тако даље. Посебно се инсистира на успостављању корелативних веза са наставом руске књижевности, посебно у вези са рецепцијом јеванђељског текста у стваралаштву руских песника.

Занимљив експериментални програм палеографије за децу (Макарова 2007: 105–113) спроводи се у средњој општеобразовној школи број 981 у оквиру Департмана за образовање града Москве. Овај програм, чији је састављач Е. В. Макарова, намењен је ученицима узраста од 10 до 14 година, а реализује се током две године. Новина и актуелност овог програма састоји се у томе што данас палеографија као помоћна историјска дисциплина која изучава обрасце старих писама не улази у списак школских предмета. Међутим, многи уџбеници и приручници из историје, књижевности, математике, историје уметности и других наставних предмета неретко на својим страницама доносе репродукције музејских експоната из разних историјских етапа на којима ученици могу видети обрасце древних писама. Стога се појавила потреба да се ученици који осећају афинитет према овој проблематици упознају са различитим азбукама и одликама графије у циљу формирања елементарних навика читања древних текстова. Циљеви и задаци овог програма су: развијање спознајног интересовања за историјске и културне вредности, формирање свесног односа према језику и писму, обогаћивање лексичког фонда и књижевног укуса на материјалу средњовековних текстова који се користе за читање. С обзиром на свој факултативни статус, овај курс се реализује након основних (обавезних) наставних часова (два пута недељно), а садржи елементе практичних вежби и истраживачких пројеката. Настава се изводи не само у учионици, него уз посећивање музеја и изложби, нарочито у Државној историјској библиотеци града Москве, Државном историјском музеју, Политехничком музеју, музејима Московског Кремља, Музеју Андреја Рубљова и другим културним институцијама. Теме са којима се ученици упознају у првој години су: појам палеографије, водени знаци, графичке фигуре, архаични језици, везе између азбука различитих народа, старогрчки, старохебрејски и латински језик, легенде о почецима словенске писмености, равноапостолни Кирило и Методије као творци словенске азбуке, глагољица и ћирилица, њихова веза са другим азбукама, упознавање са црквенословенском ћирилицом, азбучни акростихови, графија слова, традиција буквица, пословице и изреке о азбуци, древне азбуке и буквари, слова црквенословенске азбуке која се подударају са руским, употреба слова *ъ* и *ь*, читање речи које садрже слова обрађена у оквиру овог дела програма, формирање навика читања и писања на ширем материјалу, изграђивање навика читања црквенословенских текстова без редукције вокала карактеристичне за руски језик, гласовне асимилације, дисимилације и дијерезе у области консонантизма, ћирилска слова која нису присутна у руској азбуци, појам дублетних слова, надредни знак и знакови интерпункције, акценти, титла, коришћење надсловних знакова у иконописачној традицији. У другој години упознају се следећи елементи палеографије: цифарска вредност слова, ортографски систем дистрибуције слова — дублета, фонетски црквенословенизми, лексички црквенословенизми, неке граматичке форме именских врста речи, глаголске форме, партиципи, прилози, елементи синтаксе, основни химнографски жанрови, фрагменти летописа и легенди и одраз палеографије у савременој култури штампарства.

За децу нижег школског узраста разрађен је факултативни курс под називом „Лепота словенске писмености“ (Уварова 2007: 114–142), чија је реализација предвиђена за годину дана. Аутор овог текста је И. Ј. Уварова, педагог Муниципалне образовне установе „Извори“ из Волгограда. Новина овог програма састоји се у томе што он не само што ученике упознаје са лингвистичким материјалом (историјом словенске писмености, етимологијом речи, одликама црквенословенске графије и ортографије), него и методику презентације овог материјала везује за систем креативних задатака, практичних вежбања и дидактичких игара. Актуелност овог програма извире из чињенице да је данас све присутнија потреба васпостављања већ изгубљених веза савременог човека са културом свога народа и са духовним извориштима самог језика. Као циљ овог програма прокламује се формирање духовно-моралних вредности код деце путем дотицаја са историјом матерњег језика и духовним извориштима руске културе. Задаци програма састоје се у следећем: упознавање са историјом стварања словенске писмености, са инвентаром гласова и слова, упознавање са просветитељском делатношћу светих равноапостолних Кирила и Методија и осмишљавање значаја њиховог доприноса просвећивању словенских народа, изучавање различитих облика говорне делатности на црквенословенском језику (читање, писање, слушање), формирање навика писања црквенословенских речи и осмишљеног читања са разумевањем, обогаћивање вокабулара ученика, повећање нивоа опште и језичке културе, васпитавање уметничко-естетског укуса, нарочито путем калиграфског исписивања слова и упознавање са различитим врстама орнаментике, подстицање интересовања за језик, историју, за споменике писмености, стимулисање радозналости и креативних способности деце. Диференцијална одлика овог програма у односу на друге састоји се у томе што је одабир наставних садржаја извршен пре свега у складу са духовним и образовним потребама деце нижег основношколског узраста и њихових развојно-психолошких одлика. У структуру програма улазе два образовна блока: теорија и пракса, при чему сваки од њих претпоставља усвајање одређених полазних теоријских знања, али и формирање практичног искуства. Практични задаци доприносе развијању спознајних способности код деце, али и њихових способности ликовног изражавања (подстиче се и умеће стварања властитих варијаната графичког изгледа словних знакова, стилизације рукописних листова са обрасцима ћириличног писма, састављање одговарајућих текстова попут кратких поука, азбучних молитава итд). У садржају овог курса, након упознавања са основним елементима историје стварања словенске писмености, са делом светих равноапостолних Кирила и Методија и са историјатом стварања књига у Русији, тежиште се ставља на овладавање словенском азбуком и упознавање са визуелним идентитетом црквенословенске књиге. Тако, ученици се у оквиру овога курса упознају и са иконописачким занатом, са типовима орнамената, обрасцима иницијала (калиграфским, геометријским, уплетеним, зооморфним, фитоморфним, антропоморфним, сижејним), са византијским и руским орнаментима. Ученици пишу речи и реченице, преводе и тумаче краће текстове на црквенословенском језику (јеванђељске параболе, поуке, тропаре празника), уче напамет најзначајније молитве на црквенословенском као богослужбеном језику Руске православне цркве.

У оквиру делатности недељних школа која се спроводи при храмовима Руске православне цркве изводе се и курсеви црквенословенског језика. За ове потребе израђен је програм црквенословенског језика (Корнилаева 2007: 146–151) намењен раду са полазницима ових школа у трајању од 6 до 7 месеци (око 25 часова). Основни

задаци овога курса јесу: стицање представе о црквенословенском језику, његово место у систему руског националног језика и улога у изграђивању језичке свести носилаца руског језика, упознавање са основама црквенословенске писмености, формирање способности читања једноставних црквенословенских текстова, упознавање са богослужбеним књигама. Основне садржаје курса чине: 1. појмови и представе о развоју црквенословенског језика од Константина (Кирила) и Методија до данас, о усвајању писмености у средњовековној Русији, о изгледу црквенословенских буквара у поређењу са савременим руским букварима; 2. црквенословенска азбука, надредни знакови, знаци интерпункције, означавање бројева словима; 3. кратке молитве; 4. тропари и кондаци највећих богослужбених празника; 5. лична канонска имена, њихово порекло, значење, превод на руски језик; 6. књиге које се користе у богослужењу и у индивидуалној молитвеној употреби — Молитвеник, Часослов, Псалтир, Месецослов, Јеванђеље; 7. основни појмови и представе о богослужењу. Програмом се предвиђа и активно повезивање материје са литургијском праксом у храму као и са курсевима из области црквеног појања. Граматички материјал усваја се само успутно, будући да је основни циљ курса заправо оспособљавање за рецепцију црквенословенског текста и делимичну продукцију (приликом појања).

За потребе стручног усавршавања наставника руског језика и књижевности године 2003. састављен је програм „Словенски језик у савременој језичкој култури и школском образовању“ (Бугаева 2007: 61–79). Курс се састоји од три структурна елемента — предметна подручја: 1. Образовање као механизам формирања духовно-моралне културе друштва; 2. Црквенословенски језик — језички темељ руске духовне културе и 3. Традиције и иновације у савременом школском изучавању црквенословенског језика (први део обухвата 34, други 72 и трећи 38 часова). У оквиру првог предметног подручја наставници руског језика упознају се са православним виђењем савременог хуманистичког образовања, са потребом и могућностима васпостављања духовног и културног континуитета образовања као средства активизације васпитних и образовних потенцијала школе и повећања квалитета образовања. Такође им се указује на основне проблеме, традицију и досадашње искуство духовно-моралног васпитавања деце и омладине. Средишње место у структури курса заузима раздео „Црквенословенски језик као језички темељ руске духовне културе“, у чијем оквиру се наставници упознају са следећим темама: 1. Словенске азбуке; 2. Историјат стварања словенске писмености; 3. Старословенски и црквенословенски језик и појам црквенословенског језика; 4. Морфологија црквенословенског језика (морфолошке категорије — врсте речи); 5. Лексикологија црквенословенског језика; 6. Фразеологија црквенословенског језика; 7. Дериватолошке законитости црквенословенског језика; 8. Црквенословенска литерарна традиција и словенске књижевности (жанрови, поетика, веза са фолклором, словенске књижевности у европској књижевној и културној баштини). Најзад, финални део програма реализује се кроз три основне области. Прва од њих јесте Црквенословенски језик у савременом процесу васпитања и образовања ученика (теорија и пракса наставе црквенословенског језика у условима савремене школе), у оквиру чега се обраћа пажња на улогу руског језика и књижевности као начина и средства формирања личности ученика, са улогом књижевности и културе у школском образовању, са могућностима коришћења информационих технологија и савремене наставне и методичке литературе. Друга компонента методичке димензије овога курса јесте Говорна култура као димензија духовно-моралне културе друштва у школском образовном простору. Овде се наставници упознају са

црквенословенским језиком као основом савремене језичке културе, са традицијама црквенословенске књижевности и писмености, као и са реторичким одликама црквенословенске традиције (у контексту норми савременог књижевног језика).

Значајан допринос разради нових курикулума црквенословенског језика пружили су сарадници Црквенословенског семинара при Одељењу за верско образовање и духовну просвету Петроградске епархије, које је почело са радом јануара 2006. године. У оквиру делатности Одељења понуђен је двогодишњи семинар црквенословенског језика (Наумов 2007 б: 3–7) у обиму од 440 наставних часова — 8 часова недељно и са укљученошћу 15 наставних предмета. Семинар могу похађати заинтересовани слушаоци са одређеном лингвистичком, књижевном и културолошком предспремом, пре свега филолози, али и наставници духовних школа. На првој години основни предмет јесте Интегрални курс црквенословенског језика, а на другој курс Методике наставе црквенословенског језика. На другој години такође се слушаоцима нуди похађање класичних језика — латинског, старохебрејског и старогрчког, без чијег познавања је незамисливо компентентно и квалификовано бављење црквенословенским језиком. Од специјалних курсева на првој години нуде се курсеви „Језик и менталитет“ (20 часова), „Језик недељних јеванђеља“ (20 часова), „Метафора и симболи у јеванђељским параболама“ (20 часова), „Светоотачко учење о речи“ (20 часова), „Поетика Псалтира“ (20 часова), „Елементи химнографије Пасхе и Господњих и Богородичиних празника“ (20 часова), као и „Основи текстологије црквенословенских текстова“ (20 часова). На другој години слушају се специјални курсеви „Језик православног богослужења“ (20 часова), „Јеванђељски текст у руској књижевности“ (20 часова), „Химнографија и хеортологија“ (20 часова), али је програм овога семинара отворен и за увођење још неких факултативних предмета у обиму од 20 часова недељно на другој години.

Интегрални курс црквенословенског језика (Наумов 2007 а: 9–54) представља основу прве године школовања на Црквенословенском семинару и његову стожерну дисциплину. Предмет овога курса јесте црквенословенски језик у његовој иманентној (графија, лексика, граматика) или екстралингвистичкој димензији (историјат, функционисање, научно проучавање и настава). Основни задаци овога курса јесу: стицање представе о синхронијском и дијахронијском одређењу појма „црквенословенски језик“, разматрање црквенословенског језика са аспекта његових фонетских, графичких, лексичких и граматичких средстава, оспособљавање за читање црквенословенских текстова, стицање увида у штампане и електронске ресурсе црквенословенских текстова, упознавање са кругом актуелних проблема савременог црквенословенског језика и могућих путева њиховог решавања. Општа структура курса састоји се од три блока: 1. црквенословенски језик у синхронији и дијахронији; 2. изучавање нивоа црквенословенског језика и 3. рад са црквенословенским текстом. Обим курса обухвата 80 часова. На другој години основни предмет у оквиру овог семинара јесте Методика наставе црквенословенског језика (Кондратьев 2007: 55–89), која се слуша са фондом од 50 наставних часова (два семестра — два часа седмично). Садржај наставе чине следеће теме: 1. Наставни процес — увод у православну педагогију; 2. Основне етапе, савремено стање и перспективе развоја методике наставе црквенословенског језика; 3. Циљеви обучавања црквенословенском језику; 3. Место црквенословенског језика у духовним и грађанским школама; 4. Садржаји наставе црквенословенског језика; 5. Принципи наставе црквенословенског језика; 6. Облици организације наставе црквенословенског језика, 7. Методи наставе; 8. Средства наставе; 9. Методи контро-

ле и оцењивања резултата наставе; 10. Педагошки експеримент у настави црквенословенског језика; 11. Методика обучавања писању; 12. Методика наставе фонетике, графије и ортографије; 13. Методика наставе технике читања; 14. Методика наставе морфологије; 15. Методика наставе синтаксе и интерпункције; 16. Методика наставе лексике; 17. Методика коментарисаног читања црквенословенских текстова; 18. Методика обучавања рецепцији богослужбених текстова на слух (аудирању); 19. Анализа програма црквенословенског језика и 20. Час црквенословенског језика — структура, композиција, практичне сугестије.

Међу специјалним курсевима који се слушаоцима нуде у оквиру Црквенословенског семинара најпре ћемо поменути курс Химнографије и хеортологије (поетско-филолошки аспект) (Саблина 2007 а: 106–116). Структура курса обухвата 14 наставних тема: 1. Увод — термини химнографија, химнологија, химнодија, разматрање везе између поетике Псалтира и старозаветних химни са грчко-византијском традицијом, круг православног богослужења: мале службе, часови, свенощно бдење, литургија; 2. Мали жанрови црквене поезије: тропар, кондак, стихира, икос, егзапостилар, ирмос, сједален, прокимен, ипакој, алилујариј и слично — њихово порекло, поетска структура, богослужбена функција; 3. Васкршњи тропари осам гласова: тропари, кондаци Господњих и Богородичних празника, организација стиха, садржај, композиција, веза између садржаја и мелодијске линије, иконографска симболика; 4. Величање — његови типови, изабрани Псалам као нови поетски текст, његова веза са садржајем празничне службе, изабрани псалми Господњих и Богородичних празника и празника Светих разних чинова, 5. Канон, његово порекло и композиција, библијске песме у канону, стварање нових поетских текстова на њиховој основи (ирмоси), број песама, композиција сваке песме: ирмос, катавасија, возглас, тропар, Велики канон св. Андреја Критског; 6. Панихида — структура, жанрови, компоненте, панихида као служба пасхалног типа, христоцентричност панихиде, Богородична тема, сакрални простор Царства небеског, Псалми 50, 90, 118, канони панихиде „Житејско море“ шесте песме канона шестог гласа у црквеној химнографији и руској поезији; 7. Акатист: порекло, поетика акатиста, симболика и метафорика Великог (Богородичног) акатиста, типологија Богородичних акатиста, тематска разноврсност акатиста Христу, празницима, Светима, судбина акатиста у Русији, народни карактер акатиста и његово савремено стање, веза акатиста са житијем, службом, иконом празника или Светог; 8. Часови као мале службе и њихово устројство, Псалми и њихове компоненте, часови Страдалне седмице; 9. Вечерње — симболика, метафорика, жанровско-текстуални састав, псалам 103, песма „Блажен муж“, јектенија; 10. Јутрење — његова организација, шестопсалмије, полијелејни псалми, канон, стихире; 11. Преглед поетике Литургије; 12. Службе Господњих празника; 13. Службе Богородичних празника; 14. Службе Светима и њихови типови (по Минејима).

Курс „Метафоричко-симболички систем у јеванђељским параболама Господа Исуса Христа“ (Сергеева 2007: 117–123) упознаје слушаоце са садржајем и смислом Христових парабола, њиховим симболима и метафорама са задатком да се усвоје основни појмови и термини неопходни за поимање ове врсте текстова, да се изграде навике анализе и коментарисања текста, да се стекну представе о специфичностима хришћанске културе и о улози речи — метафоре, речи — символа и речи — имена у њој, као и да се слушаоци упознају са историјатом развоја извесних концепата у руској књижевности, музици и сликарству. Садржај курса конципиран је у следећим тематским областима: 1. Увод — општи појмови и терминологија (руски

менталитет, језик, реч као категорија националне слике света, поимања концепта културе и његових основних садржинских форми); 2. Логика и језик (идентичност логичког и језичког — логика појма и варијантност представе и симбола); 3. Текст и код (текст као основа информације, улога писмености у културном простору и у социјалном кодирању, сакрални текстови и њихов значај у формирању културне парадигме); 4. Реч и име (улога речи и имена у кодирању: синкретизам имена, полисемија и терминолошка вредност знака); 5. Парабола као жанр (специфичности старозаветних и новозаветних парабола, идентификовање специфичности хришћанске културе у параболама, дуализам појмова и симбола, типолошки поглед на ствари, трансцендентално објашњавање постојећег, мистичка интуиција, одсуство националног елемента у социјуму, идеја потенцијалног јединства и уређеног мноштва и друго); 6. Из историјата тумачења јеванђељских парабола (свети Оци и учитељи Цркве — Василије Велики, Григорије Богослов, Јован Златоусти, Теофилат Охридски, Теофан Затворник, архиепископ Аверкије Таушев, архиепископ Силвестар Лебедински, епископ Александар Милеант, епископ Висарион Нечајев, епископ Николај Велимировић, Јефтимије Зигабен, свештеник Григорије Дјаченко и други), методи и принципи тумачења парабола; 7. Семантика и смисао речи–представе, речи-символа у параболама Христовим (циклус прича на тему „Царство Божије је у нама“, циклус парабола на тему „О изгубљенима и нађенима“, циклус парабола на тему „О вернима и невернима“).

Курс „Основи текстологије црквенословенских текстова“ (Косицкая 2007: 124–129), поред општетеоретских, обухвата и широк круг питања од апликативног значаја. У садржају курса издвајају се следеће теме: 1. Текстологија као наука (циљеви, задаци и предмет изучавања, методологија); 2. Текстолошке школе и приступи (текстологија као критика текста до средине XX века; западни текстолошки приступи — „механицистичка текстологија“ К. Лахмана, критика теорије „заједничких грешака“ Ш. Бедјеа, текстологија класичних текстова Ц. Пасквалија и др.), руска текстологија XIX и XX в. (А. Шлецер, Б. Томашевски, А. Шахматов), дискусија о задацима текстологије шездесетих година, текстолошка школа Д. Лихачова, разлике између текстологије оригиналних и преводних споменика, текстологије средњовековних текстова и текстова новог доба; 3. Основни појмови текстологије (веза између појмова „текст“ и „дело“, „рукопис“ и „препис“, „аутограф“ и „копија“, „варијанта“, „редакција“ и „извод“, „архетип“, „протограф“, „ауторски текст“); 4. Основи словенске палеографије (палеографија као наука о старим рукописима, веза између палеографије и археографије, улога словенске палеографије у одређивању старине глагољске азбуке, процес писања, материјали коришћени за писање, методе датирања рукописа; 5. Врсте измена у рукописним текстовима — грешке (у читању, у запамћивању, у унутрашњем диктирању, у писању) и свесне измене (преосмишљавање, стилске и идејне измене, глосе, интерполације); 6. Методи и поступци текстолошке анализе (оригиналног дела), врсте текстолошке анализе (текста у једном препису, текста у неколико преписа, штампаног текста), читање и разумевање текста, методи упоређивања преписа, провера уз помоћ других дисциплина (историје, археографије, кодикологије и друго), проблеми атрибуције (реконструисања ауторства) и др.; 7. Савремени текстови на црквенословенском језику (типологија текстова на црквенословенском језику, извори објављених и необјављених текстова, Свето Писмо, Псалтир, богослужбени текстови, молитвени текстови за келејну (домаћу) употребу, хагиографска литература, веза историје текстова са историјом књига, задаци текстолошког изучавања црквенословен-

ских текстова; 8. Одлике текстологије Светог Писма (Свето Писмо као превод и текст, историја његовог превођења на црквенословенски језик, проблем „канонског текста“, редиговања и издавања); 9. Одлике текстологије богослужбених текстова (богослужбене књиге које се користе у Руској православној цркви — Часослов, Октоих, Минеј, Служебник и др.), проблем грађанске азбуке, проблем односа појмова „текст“ и „дело“ у химнографији, мозаичност богослужбених последовања и одлике њихове текстолошке анализе; 10. Типови издања (научна и популарна издања, дипломатска — археографска, факсимилна — фотографска, критичка издања, зависност одабира типа издања текста од циља издања, критичко издање као резултат текстолошке анализе, канонски и основни текст, принципи транспоновања текста, припрема варијанти за критичко издање, перспективе и проблеми издавања текстова на црквенословенском језику.

Специјални курс „Елементи химнографије Пасхе и Господњих и Богородичних празника“ (Наумов 2007 в: 138–146) уводи слушаоце у област химнографије и хеортологије у циљу овладавања методом вишеаспекатске анализе празничне химнографије у контексту Светог Предања чији део она представља. У складу са овим циљем издвајају се следећи задаци курса: стицање глобалне представе о празничним данима у црквеном богослужбеном календару, упознавање са методима анализе текстова, оријентација у изворима који се користе и примена стечених знања у проучавању конкретних текстова хеортолошке химнографије. Програм обухвата следеће теме: 1. Празнични дани (појам празника, састав и типологија празничних дана, типик и одлике празничног богослужења, богослужбени циклуси, црквено-богослужбени календар, триоди, покретни и непокретни празници, поредак празника у календару), 2. Извори и метод (рашчлањивање Светог Писма — зачала, поглавља, стихови), историјат и одлике жанра тропара, кондака, величања, јеванђељска штива (химнографија, иконографија, омилитика) као извори за целовито осмишљавање празника, методе ерминевтичке анализе; 3. Празник Рођења Пресвете Богородице: догађај који се празнује, Јаковљево протојеванђеље, проблем апокрифа, положај празника у односу на друге Господње и Богородичне празнике у богослужбеном календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника (Празник Рођења Пресвете Богородице и Куликовска битка); 4. Воздвижење Часног и Животворног Крста Господњег: историјат и симболика крста, форме крста, догађаји који се празнују у историјском и ванвременском контексту, позиција празника међу великим Господњим празницима у богослужбеном календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, небеска и земаљска војска, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника; 5. Ваведење Пресвете Владичице наше Богородице и Приснодјеве Марије: догађај који се празнује, положај празника међу другим великим Богородичним и Господњим празницима у богослужбеном календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, Марта и Марија — семантика поретка, симболи и епитети Богородице у акатистима; 6. Рођење Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа — Божић: догађај који се празнује, положај празника у црквено-богослужбеном календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, мудраци и пастири — пут мудраца и пут неуког, деца у Светом Писму; 7. Свето Богојављење Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа: догађај који се празнује, положај празника у богослужбеном календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, велича-

ње празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, пројекција временског интервала између Рођења Христовог и Крштења Господњег на живот хришћанина (крштење у детињству и у зрелом добу); 8. Сретење Господње: догађај који се празнује, преводилац Симеон и проблеми превођења Светог Писма, положај празника у календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника; 9. Благовести: догађај који се празнује, положај празника у календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, смирење и храброст; 10. Улазак Господњи у Јерусалим: контекст догађаја уласка Господњег у Јерусалим, васкрсење Лазарево, положај празника у календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, деца и анђели у химнографији и иконографији празника, царство земаљско и небеско, молитва Светоме Духу; 11. Свето Христово Васкрсење — Пасха: догађаји Страдалне седмице, догађај који се празнује, Пасха у јерархији празника (празник над празницима и славље над слављима), трајање поста и празника, Пасха и пасхалија, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, Слово Јована Златоустог на Пасху, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, Петар и Јуда; 12. Вазнесење Христово: догађај који се празнује, положај празника у календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, духовна промена хронотопа, отварање ума; 13. Педесетница: догађај који се празнује, положај празника у календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, православно учење о Светој Тројици и о Цркви, вавилонска пометња — лингвистички аспекти; 14. Преображење Господње: догађај који се празнује, положај празника у календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, божанске енергије, нетварна таворска светлост, Григорије Палама, симболи као преображаји речи у Светом Писму; 15. Успење Пресвете Богородице: догађај који се празнује, положај празника у календару, јеванђељско зачело, тропар, кондак, величање празника, иконографске и омилитичке паралеле химнографије празника, хришћанско учење о смрти, иконе Пресвете Богородице — феномен разноликости.

Нашу пажњу заслужује и специјални курс „Језик недељних и празничних Јеванђеља“ (Саблина 2007 в: 147–153), који има наглашено практични карактер и ослања се на интегрални теоријски курс црквенословенског језика. У оквиру рада полазници овог курса баве се упоређивањем текста на црквенословенском и руском језику, упоређивањем савременог црквенословенског језика и других етапа његовог развоја (старословенског, староруског, текстова насталих пре Никонове реформе), читањем одломака из Јеванђеља из разних времена и разних места издања (московских, петроградских, кијевских), упоређивањем црквенословенског текста Јеванђеља са грчким, латинским, енглеским и другим језицима, упоређивањем црквенословенског текста са другим паралелним местима у Светом Писму, идентификовањем утицаја јеванђељског сижеа на уметничку књижевност (пре свега на поезију, химнографију, ликовну уметност, духовне песме). Током курса прорађује се око 60 одломака, што претпоставља да се део наставног рада преноси на самосталну припрему. Курс је организован у духу истраживачке радионице, тако да се препоручује активан рад наставника и полазника — спровођење истраживања, самостални рад са литературом, припремање реферата и др.

Настава црквенословенског језика у разним образовним профилима и на разним нивоима конципирана по програмима чији смо преглед овде понудили изводи се по бројним уџбеницима и приручницима. Утисак је да је њено конципирање у руској средини данас утемељено на поставкама савремене лингвистичке и лингводидактичке теорије. Обиље понуђених програма са различитим циљевима и задацима, диференцираним садржајима наставе, варијабилним методичким поступцима свакако је у духу модерне индивидуализоване стратегије наставе и комплексног, комуникативно-културолошког приступа језичком феномену. Сматрамо да би руска искуства у креирању курикулума за Црквенословенски језик стога могла представљати методолошки узор и подстицај за изналажење нових, оригиналнијих, квалитетнијих решења у конципирању, реализовању и валоризовању наставе овога предмета у другим словенским срединама, укључујући и српску. Ако овај наш прилог допринесе трагањима у том правцу, сматраћемо да је постигао свој циљ.

Извори (зборници нормативних докумената)

цСЯ 2007: И. В. Бугаева, С. М. Шестакова (сост.), *Церковнославянский язык. Сборник программ.* Просветитель, Москва, 2007.

ЦСС 2007: С. А. Наумов (ред.), *Церковнославянский семинар. Учебные программы.* ФГУП ЦКБ МТ „Рубин“, Санкт-Петербург, 2007.

Литература

буслаев 1992: В. И. Буслаев, *Преподавание отечественного языка.* Просвещение, Москва, 1992.

Горшкова 1984: К. В. Горшкова, *Роль дисциплин исторического цикла в подготовке преподавателя-русиста.* [In:] *Теория и практика обучения русскому языку иностранных студентов-филологов. Сборник статей.* Русский язык, Москва, 1984, 83–87.

Дейкина — Зайцева 2000: А. Д. Дейкина, О. Н. Зайцева, *История языка как учебный предмет.* — Образование в современной школе, 2000, № 3, 19–25.

Журавлев 1994: В. К. Журавлев, *Церковнославянский язык в современной русской национальной школе.* Вятка, 1994.

Зайцева 2002: О. Н. Зайцева, *История языка как структурно-содержательный компонент школьного курса. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук.* Институт русского языка им. А. С. Пушкина, Москва, 2002.

Иванов 1979: В. В. Иванов, *Современная наука об истории русского языка и историко-лингвистическая подготовка филологов-русистов.* [In:] *Теория и практика преподавания русского языка и литературы. Роль преподавателя в процессе обучения. Доклады советской делегации на IV конгрессе МАПРЯЛ.* Русский язык, Москва, 1979, 140–148.

Изотов 2002: А. И. Изотов, *Старославянский и церковнославянский языки в средней школе.* Интелси, Москва, 2002.

Кончаревић 1996: К. Кончаревић, *Настава страног језика на филолошким студијама: теорија и пракса.* Филолошки факултет, Београд, 1996.

Кончаревић 2001: К. Кончаревић, *Црквенословенски језик на размеђу миленијума: проблеми и перспективе функционисања.* — Славистика, Београд, 2001, 5, 24–32.

Кончаревич 2003: К. Кончаревич, *Социолингвистические аспекты церковнославянского языка сегодня.* — Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, 2003, 63, 105–118.

Кончаревић 2004: К. Кончаревић, *Савремена настава руског језика: садржаји, организација, облици.* Славистичко друштво Србије, Београд, 2004.

Макарова 2003: Е. В. Макарова, *Методические рекомендации преподавателю церковнославянского языка.* Отдел религиозного образования и катехизации РПЦ, Москва, 2003.

Саблина 2006: Н. П. Саблина, *Методика преподавания церковнославянского языка (об основах построения предмета).* [In:] И. В. Бугаева (ред.), *Церковнославянский язык: преломление традиций в современной культуре.* Круг, Москва, 2006, 167–177.

Терзић 1990: Б. Терзић, *Руско-српске језичке паралеле.* Славистичко друштво Србије, Београд, 1990.

Ксения Кончаревич

Инновации в преподавании Церковнославянского языка в плане конструирования учебных программ

Аннотация: В предлагаемой работе, на основании метода нормативного обозрения и с использованием техники сравительного анализа, рассматриваются наиболее релевантные инновации в программах, по которым ведется преподавание церковнославянского языка за границей (Российская Федерация) в нескольких профилях обучения. Автор приходит к выводу о том, что интенсивное развитие методики преподавания церковнославянского языка в 90-е годы прошлого и в первом десятилетии этого века нашло отражение в значительном повышении качества конкретной учебной работы, включая и ее предварительный этап — разработку учебных планов и программ, которые показывают богатство и разнообразие в плане конструктивных решений, связанных с формулировкой целей и задач обучения, методических приемов и спецификацией содержаний обучения в разных профилях обучения.

Ключевые слова: лингводидактика, церковнославянский язык, теория учебных программ, учебные планы и программы.